

**XITOIY VA O'ZBEK TILLARIDA UNDOV SO'ZLAR MA'NOVIY
GURUHLANISHINING CHOG'ISHTIRMA TAHLILI**

Tashmuxamedova Dildora Aziz qizi

[Dildora Azimova_98@mail.ru](mailto:Dildora.Azimova_98@mail.ru)

Oriental universiteti

G'arb tillari kafedrasi stajyor - o'qituvchisi

Annotatsiya: *Xitoy va o'zbek tillari turli tillar oilasiga mansub bo'lishiga qaramasdan, ikki til grammatikasi o'rtasida umumiy jihatlar ham uchrab turadi. Dunyodagi barcha tillarda mavjud bo'lgan undov so'zlar xitoy va o'zbek tilarida bir-biridan farq qilgan holda talqin qilinadi va semantik guruhlariga ajratiladi. Ushbu maqolada xitoy va o'zbek tillarida ushbu ikki til undovlarining semantik guruhlanishi o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *undovlar, semantik guruhlanish, ijobiy emotsional undovlar, salbiy emotsional undovlar, hayrat undovlari, og'riq undovlari, g'azab na nafrat undovlari.*

Xitoy tili murakkab tillar oilasiga kirganligi bois undagi undovlarning semantik guruhlanishi masalasi ham biroz munozarali mavzulardan hisoblanadi. Xitoy tilshunoslarining bu boradagi fikrlari unchalik keskin farq qilmasa-da, aniq xulosaga erishilmagan. Uni o'zbek tilida undov so'zlar va ularning semantik turlarga ajratilishi bilan chog'ishtirma tahlil qilish orqali chuqurroq tushunishimiz uchun quyida ikki tildagi undov so'zlar guruhlanishini ko'rib chiqamiz.

“Hozirgi amaliy xitoy tili grammatikasi” kitobida yozilishicha, undov so'zlar umumiy holda 9 ma'noviy guruhga ajraladi¹.

1. Qoniqish va mamnuniyat undovlari (表示得意, 高兴, 欢乐 *biǎoshì déyì, gāoxìng, huānlè*): 哈哈 *hāhā*, 呵呵 *hē hē*, 嘿嘿 *hēihēi*. Bu so'zlar asosan iqtiboslarda keng qo'llanilib, birinchi qismi ohang bilan, ikkinchi qismi esa yengil talaffuz etiladi.

¹ 实用现代汉语语法 *Shíyòng xiàndài hànyǔ yǔfǎ* 刘月华, 潘文娱, 故鞞 – 商务印书馆出版社 2001, 441-448.
www.tadqiqotlar.uz 2-to'plam 2-son dekabr 2023

2. Tushkunlik va g'am-qayg'u undovlari. (表懊恼, 叹息, 哀伤 *biǎo àonǎo, tànxi, āishāng*): 唉 *āi*, 嗨 *hāi*, 咳 *hāi*.
3. Zavq va havas undovlari (表示赞叹, 羡慕 *biǎoshì zàntàn, xiànmù*): 喝 *hē*, 呵 *hē*, 嗨 *hē*, 啊, 嗯, 啧啧 *zé*, 啧啧 *zé*.
4. Hayrat undovlari. (表示惊讶 *biǎoshì jīngyà*): 哎呀 *āiyā*, 哎哟 *āiyō*, 喔 *ō*, 呀 *yā*, 哦 *ó*, 嗨 *hē*, 噢 *ō*, 咦 *yí*.
5. Norozilik, shikoyat undovlar. (表示不同意, 埋怨或申斥 *biǎoshì bù tóngyì, mányuàn huò shēnchì*): 唉 *āi*, 哎呀 *āiyā*, 哼 *hēng*.
6. Nafrat va g'azab undovlari. (表示轻蔑, 不满或气愤 *biǎoshì qīngmiè, bùmǎn huò qìfèn*): 哼 *hēng*, 呸 *pēi*, 呵 *hē*, 喝 *hē*.
7. Xabardorlik va tushunganlikni ifodalovchi undovlar. (表示醒悟 领会 *biǎoshì xǐngwù, lǐnghuì*): 噢 *ō*, 唔 *wú*, 嗯 *wú*, 啊.
8. Chaqirish va javob undovlari. (呼唤 应答 *hūhuàn, yìngdá*): 喂 *wèi*, 嗯 *ng*, 哎 *āi*, 嘿 *hēi*, 喂 *wèi*.
9. Savol undovlari. (表示追问或出乎意料 *biǎoshì zhuīwèn huò chū hū yìliào*): 嗯 *ng* (kutilmagan gapni eshitib tushunmaganda, qatya so'rash uchun qo'llaniladi), 啊 (yaxshi eshitilmay, tushunmaganda, qayta so'rash uchun qo'llaniladi).

O'zbek tilida undovlarning guruhlanish masalasi xitoy tilidagidan biroz farq qilib, o'zbek tilshunoslari ularni avvalo umumiyroq bo'lgan guruhlarga ajratishni, so'ng kichik turkumlar hosil qilishni tavsiya qiladilar. O'zbek tilida undovlar ma'no jihatiga ko'ra 2 turga bo'linadi.²

1. Emotsional. Bu tur undov so'zlar kishilarning his-tuyg'usi, ruhiy holatini, biror holarga psixologik jihatdan qanday yondoshayotganini ifodalaydi. Emotsional undovlarning o'zi ham 2 xil.

1) Ijobiy emotsional.

a) shafqat, mehribonlik – iye, oh, o;

b) sevinch, zavqlanish, havas – voy, ho, o'h-ho`;

d) qoyil qolish, rohatlanish – hay-hay, voy, o;

² O'zbek tili grammatikasi, 2 jildli, 1-jild. – Toshkent: Fan, 1975.

e) mamnuniyat, faxrlanish, xayrixohlik – e-ha, ha, ehe, o`h-ho`, ha-ya, o`;

f) undash, ogohlantirish, tasdiq – hay-hay, ha.

2) Salbiy emotsional.

a) e'tiroz, norozilik, shikoyat, zorlanish – ha, ho, voyey, voy, oh, uh, obbo;

b) jirkanish, nafrat, g`azab, jahl – e, eh, voy, he, ha;

d) achinish, afsuslanish – he, eh, oh;

e) kinoya, kesatiq, piching, koyish – obbo, o`ha, o`h-ho`, ho-o, hay-hay, hoy-hoy;

f) tanbeh, ogohlantirishm kutilmaganlik – e, hay-hay, iya;

g) g`am-g`ussa, qayg`u, o`kinch – eha, oh, eh, voy-yey;

h) cho`chish, vahima, dahshat – voyey, oh, o, voydod;

i) ajablanish, hayratlanish, ranjish – i, e-e, bay-bay-bay, he.

2. Buyruq-hitob. Bu tur undovlar kishilarga nisbatan ularning diqqatini tortish, ogohlantirish yoki jonivorlarni biror ishni bajarish yoki bajarmaslikka undash kabi ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Bu tur undovlar ham o`z ichida turlarga ajraladi.

1) Odamlarga qaratilgan undovlar

a) kishilar diqqatini so`zlovchiga qaratuvchi – hoy, hey, ey, allo;

b) ta'kid, buyurish ma'nolarini ifodalovchi – tss, jim, qani, tek.

2) Hayvon va jonivorlarga qaratilgan undovlar. Bu kabi undovlar hayvonlarni to`xtatish, chaqirish, haydash, tinchitish, undash maqsadida qo`llaniladi – tu-tu, kuch-kuch, mah-mah; dirr, xo`sh, taq, ish; pisht, kisht, xix, kish-kish.

Bundan tashqari, bir qancha olimlar tilda rasm-odatlar bilan bog`liq bo`lgan so`zlarni ham undovlar tarkibiga kiritadilar. Salomlashish, xayrlashish, so`rashish, tashakkur, minnatdorlik kabi ma'nolarni bildiruvchi bu guruh so`zlar yetarlicha bo`lib, undov so`zlarning ma'noviy jihatdan 3-turi deb atalishga loyiq. Biz, shu o`rinda, undov so`zlarning 3-turini shaxsiy etiket undovlari deb nomlashni taklif qilamiz.

3. Shaxsiy etiket undovlari – assalomu aleykum, salom, xayr, esonmisiz, omonmisiz, hormang, bor bo`ling, rahmat, minnatdorman.

Ikki til undov soʻzlari semantik guruhlanishidagi asosiy farq shundan iboratki, xitoy tilida undovlarni olimlar asosan birdan kichik guruhlariga ajratadilar. Oʻzbek tilida undovlar esa, avvalo salbiy-ijobiy boʻyoqdorligiga koʻra guruhlanadi va ifodalaydigan maʼnosiga koʻra turlarga ajratiladi. Bundan tashqari, oʻzbek tili undovlarida xitoy tilida yoʻq bir xususiyat ham bor, nutqiy odat soʻzlari ham undovlar tarkibiga kiritiladi. Bu esa oʻzbek tilida undov soʻzlarning grammatikada tutgan oʻrnini yanada yuqoriga koʻtaradi. Ikki til undovlaridagi umumiylik esa, ulardagi hayrat, gʻazab va nafrat, his-hayajon, qoʻrquv kabi holatlarni ifodalovchi undovlar guruhining mavjudigidadir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, xitoy tilida undov soʻzlar faqatgina insonning emotsional holatini ifodalaydi va oʻz ichida ana shu emotsional holat turlariga koʻra guruhlashtiriladi. Oʻzbek tilida esa undovlar, avvalo, ijobiy yoki salbiy holatni ifoda etishiga koʻra turlarga ajratiladi. Nutqiy odat soʻzlari ham undovlar tarkibida boʻlib, alohida guruhni tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. JAMOA. (A.Nurmonov, A.Sobirov va Sh.Yusupova) Hozirgi oʻzbek adabiy tili. 1, 2, 3-kitoblar. (Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarining I, II, III bosqich talabalari uchun darslik.) (2-nashr). – T.:“ILM ZIYO”, 2015.
2. Sodiqov A., Abduazizov A., Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1981.
3. 实用现代汉语语法 *Shíyòng xiàndài hànyǔ yǔfǎ* 刘月华, 潘文娱, 故韡 – 商务印书馆出版社 2001.
4. 现代汉语词典：2002年增补本 (大字本)/中国科学院语言研究所词典编辑室编。— 北京：商务印书馆、2002、1787页